

Arany említette tudatosságából következtethetünk arra, hogy ez szándékos szerkesztés következménye. Már a Bárány a *Rostában* is felfigyelt ilyen elemekre. Nem tartom lehetetlennek, hogy az átdolgozó volt-aktornak eszébe juthatott egy másik Shakespeare-tragédia, amely prológjának szellemében nyitva hagyta nekünk a művet, a kései maradékoknak legyen hol bolyongniuk. Ám ha ez így nem is áll, az idézet mégis ide kerül, legalább a töprengés méltó befejezéséül:

*„Kérünk, hibákra most ne nézz!
Így lesz az is, mi csonka még: egész.”*

CSICSERY-RÓNAI ISTVÁN

Hét végzetes nap

TELEKI PÁL DRAMÁJÁNAK
UTOLSÓ FELVONÁSA

1941 március—áprilisában a magyar társadalom tájékozottabb része lélegzet-visszafojtva figyelte azt a küzdelmet, amelyet Teleki Pál miniszterelnök folytatott a német kolosszus ellen. Ennek a válságnak valódi története magyarul még nem jelent meg. Teleki halálának leghitelesebb leírása C. A. Macartney oxfordi történész hatalmas művében, az „October Fifteenth”-ben található. Mind otthon, mind az emigrációban különböző mértékű elfogultságot tapasztalhatunk a háború alatti magyar politika tárgyalásánál. A skót történész, még ha sokan túl konzervatívnak tartják is, a legelfogulatlanabb és legilletékeesebb szakértője a kornak. A válság után Budapesten járt, és minden szereplőt részletesen kikérdezett. Ítéleteiben éppúgy távol tartotta magát a magyar nacionalista állásponttól, mint hazája hivatalos politikájától.

*

A magyar történelem jelentős állomása 1940. december 12., amikor a Teleki Pál miniszterelnök által semlegességi politikája betetőzésének szánt magyar—jugoszláv örökbarátsági szerződés aláírására került sor. (Az „örökbarátsági” jelzőt egyébként a jugoszlávok kívánták belevenni, a bolgár—jugoszláv szerződésből kölcsönözték.)

Jugoszlávia Franciaország veresége s Románia német megszállása után, és Olaszország meg Bulgária ellenséges magatartása folytán diplomáciailag elszigetelődött. Így örömmel vette, amikor magyar részről megindították a közeledést.

„Ablak Nyugat felé” volt a magyar külpolitika jelszava, s Csáky István külügyminiszter Bakách-Bessenyei György belgrádi követünknek meg is mondta: reméli, hogy Pál régensherceg nyugati kapcsolatait Magyarország javára tudja fordítani. A Trianonban elvesztett Délvidék részleges visszaszerzése szerepelt ugyan a kormány elképzelésében, sőt a tárgyalásokon is, de a jugoszláv belpolitikai helyzetre való tekintettel a problémát a háború utánra halasztották. Ugyanezen okból a horvátokkal szemben is rendkívül tartózkodó álláspont-

tot foglalt el a magyar kormány, annak ellenére, hogy már 1940 elején a horvát vezetők, Macek és Krnyevic a zágrábi magyar főkonzulnak kifejezték azon meggyőződésüket, hogy Jugoszlávia egysége nem éli túl a háborút, s Horvátország számára az egyetlen megoldás egy független Magyarországgal való föderáció lehet. Olaszország viszont Horvátország megkaparintására tört, ami a Csáky és Ciano olasz külügyminiszter közötti összecsapáshoz is vezetett. A magyar álláspont Jugoszlávia egységének tiszteletben tartása volt, olyannyira, hogy a kormányzó egy ízben Pál régensherceget egy bizalmasával értesítette az olasz machinációkról.

Nem lehet kétség afelől, hogy Teleki a barátsági szerződésre irányuló tárgyalásait németellenes céllal indította el. Időközben azonban — 1940. október 28-án — Mussolini meglepetésszerűen megindította hadjáratát Görögország ellen. Az olasz vereségek és angol támaszpontoknak ennek folytán lehetővé váló létesítése Görögországban Hitler előtt világossá tette, hogy Jugoszlávia jóindulatú semlegessége neki is elsőrangú érdeke. Így a magyar—jugoszláv szerződés egyszerre a németek érdeke is lett, amit azok a magyar kormány tudára is adtak. Hitler kész volt garantálni a jugoszláv határokat Olaszország ellen, és a háború utánra Szalonikit is Jugoszláviának ígérte. Erre az olaszok is észre tértek, és Hitlernek megígérték, hogy ők is készek lesznek garantálni Jugoszlávia határait, de Jugoszláviának csatlakoznia kell a Háromhatalmi Egyezményhez. Ez volt Hitler nézete is.

Így, amikor a magyar—jugoszláv szerződés megfogalmazására került sor, Csáky a németek és olaszok javaslatát is közvetítette — kérésükre — a Háromhatalmi Egyezményhez való jugoszláv csatlakozásra vonatkozólag. Sőt most már a magyar—jugoszláv egyezmény is kettős értelművé vált, hisz a tengely égisze alatt lett megkötve.

Ezt azonban a magyar kormány London előtt elhallgatta, ami nagy hibának bizonyult. Sir Alexander Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese megjegyezte, hogy amennyiben valóban az a szerződés értelme, hogy Magyarország Németország befolyása alól akarja magát kivonni, örömmel üdvözlük, de ha Magyarország Németország eszközeként Jugoszláviát a tengelyhez hozza ezzel közelebb, a helyzet gyökeresen különbözik. A súlyos árusulás vádja később ennek a helytelen beállításnak volt a következménye.

A magyar sajtó ez egyszer megírta az igazat, de senki sem hitt neki, ahogy eddig se hitt. Az eredmény: a parlamentben a baloldaliak a szerződés mellett álltak ki, a nyilasok és a többi németbarát — ellene!

Az aláírást követő több mint három hónap alatt a magyar semlegesség — a Romániába küldött német csapatok átengedése ellenére is — nemzetközi tény volt. Anglia „baráti állam”-ként kezelte országunkat, és Eden külügyminiszter közölte Barcza György magyar követtel, hogy „új Trianonról” nem lehet többé szó. (Romániával viszont Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatot.) Teleki még 1941 márciusában is hosszú listát küldött Londonba, felsorolva, milyen német követeléseket utasított vissza.

Amikor Teleki Bécsben a Háromhatalmi Egyezmény aláírásakor — 1940. november 20-án — Hitler egy elejtett megjegyzéséből értesült annak a Szovjetunió megtámadására vonatkozó terveiről, Esterházy Móríc v. miniszterelnöknek kijelentette, hogy „ez Németország végét jelentené”. Magyarország egyetlen menedéke az lenne, ha a Szovjetunióval megnemtámadási egyezményt kötne, s így kimaradhatna a háborúból. Újévkor Teleki megüzente Esterházynek, hogy Horthy-visszautasította az egyezmény gondolatát.

Nemsokára a Szovjetunió egy szimbolikus aktussal mutatta ki, hogy súlyt helyez a Magyarországgal való jó viszonyra: ünnepélyes keretek között kicserélte az 1848—49-es szabadságharcban zsákmányolt zászlóinkat magyar kommunista vezetőkért, Rákosi Mátyásért és társaiért. A budapesti szovjet kiállítást maga Horthy kormányzó is megtekintette. Teleki külön megbízottat küldött Moszkvába, kipuhatolandó, segítségére sietne-e a Szovjetunió Magyarországnak, ha Németország és Jugoszlávia között megszakadnának a tárgyalások, és Németország Jugoszlávia megtámadására szabad átvonulást követelne, amit ő, Teleki megtagadna.

Még az előző évi tervek egy németellenes emigráns kormány felállítására is feléledtek: a budapesti angol követ vetette fel Horthynak arra az esetre, ha Jugoszlávia megtámadására német csapatok törnének be Magyarországra. Horthy kész volt — az átvonulás megtagadása után — egy törvényes kormányt kinevezni, amely emigrációban folytatta volna működését. Bárdossy László pedig — aki az elhunyt Csáky István után lett külügyminiszter — egy semleges blokkot próbált szervezni, de Svájc, Svédország és Portugália félt az esetleges következményektől.

A HÉT NAP

A jugoszláv vezetők 1941. március 25-én írták alá Bécsben a Háromhatalmi Egyezményt. A 27-ére forduló éjjel azonban a szerbek öngyilkos hősiességükben megdöntötték az egyezményt aláíró kormányt.

Hitler Jugoszlávia azonnali szétzúzását határozta el, „katonailag is és úgy is, mint nemzeti egységet”. Április 11-ére tűzte ki az ország lerohanását. Ehhez azonban Magyarország segítségére feltétlenül szüksége volt.

Teleki számára tehát elérkezett a végzetes óra. Az elkövetkező napok döntései ma sem állnak még tisztán a közönség előtt, pedig Teleki államférfiúi nagyságát e végzetes hét megértése nélkül nem tudnánk lemérni.

Március 27. Hitler katonai támogatást kér Magyarországtól. Horthyhoz intézett üzenetében írja: A revízió órája ütött, és a kormányzó maga határozza meg, meddig terjedjenek a magyar területi igények, ő egészében elismeri azokat. Sőt Hitler felajánlotta Horvátországot is Magyarországnak azzal, hogy utóbbi biztosítson autonómiát a horvátoknak. Szabad tengeri kikötőt is kilátásba helyezett. Végül közölte, hogy a német főparancsnokság érintkezésbe lép a magyar főparancsnoksággal.

Teleki, Bárdossy és az üzenetet hozó Sztójay, berlini követünk, még este összeül, s aztán Horthyhoz siet. Horthy a félmillió magyar visszatérése reményében egyszerre fellelkesedik, és minden segítséget — s hozzá azonnal — meg akar ígérni. (Teleki később keserűen mondta Esterháznak, hogy a „kormányzó 34-szer biztosította, hogy sohasem fog idegen érdekekért háborút viselni”, s most megváltoztatta a véleményét.) Telekiék ráveszik, hogy legalább aludjon rá.

Március 28-án újra kezdődik a vita. Teleki: „Nem döfhetjük hátba azokat, akiknek barátságot esküdtünk!” Horthy: „Azok az emberek már nincsenek ott!” Teleki: „De a világ úgy tekintené, hogy Magyarország elvesztette a becsületét!” Végül Horthy hozzájárul, hogy válaszában csak nagyvonalú gesztust tesz majd, és az orosz s román veszélyre hivatkozva lefékezi a katonai előkészületeket, de azért a vezérkari megbeszéléseknek örül. A levelet még aznap elviszi Sztójay Hitlernek.

Délután minisztertanács. A katonák intézkedéseket sürgetnek, így döntés születik, hogy Magyarország akcióba lép, de csak ha az alábbi feltételek valamelyike fenn fog forogni: a) Jugoszlávia felbomlik mint állam, pl. ha Horvátország kikiáltja a függetlenségét, b) ha szerb katonai akció veszélyezteti a magyar kisebbséget a Vajdaságban, c) ha vákuum keletkezik a Vajdaságban a német katonai akció következtében. De ez esetben is csak minimális erővel (3 vagy 4 hadosztállal) vesz részt. Mindjárt a minisztertanács után Teleki megbízottat küld Mussolinihez, segítséget kérve.

Teleki aránylag meg van elégedve az eddigi eredményekkel. A levelet Hitlerhez inkább mentegetőzésnek lehet olvasni (tekintve, hogy tétlenek maradnak), mint ígéretnek a cselekvésre. De utóbbit azért nem is utasította el. A diplomatikus szöveget a katonák — Werth vezérkari főnök és Sztójay — „végleges és visszavonhatatlan” beleegyezésnek veszik. Sztójay értelmezése nyomán a német tábornokok „örömmel üdvözlik a magyar—német barátság teljes helyreállítását”. Hitler pedig Paulus tábornokot, a német hadsereg helyettes főszállásmesterét még aznap Bécsbe, majd Budapestre küldi, hogy a német csapatok felvonulását Magyarország területén és magyar csapatok részvételét a Jugoszlávia elleni hadműveletekben megbeszélje.

Március 29-én megérkezik Mussolini nemleges válasza Teleki kérdésére.

Ezen a napon egy különösen riasztó hír érkezik Budapestre. A vajdasági németek nyílt szervezkedéséről egy Prinz Eugen Gau felállítása érdekében, amely Temesvárt, Hunyad megyét, esetleg Tolnát is magába foglalná a Délvidéken kívül, és Németország integráns részévé válna majd. Paramilitáris egységek SS-éhez hasonló egyenruhában parádézhatnak a Vajdaságban. Titkos parancsot kaptak arra, hogy a vajdasági magyarok részéről minden kísérletet a Magyarországhoz való csatlakozásra csírájában fojtsanak el. Egyúttal azt is hirdetik, hogy a Führer kijelentette, a német katonák nem fognak Magyarország érdekében meghalni, hanem a Prinz Eugen Gau megteremtése érdekében. A zágrábi magyar konzul — akin át a hír érkezett — a tervet megelőzendő a németekével párhuzamos magyar katonai akciót ajánl. (Mint utólag kiderült, Hitler ezt a vasat arra az esetre tartotta tűzben, ha Magyarország nem indult volna meg.)

Mivel Teleki legfőbb félelme a Németország részéről való bekerítés volt, ennél robbanóbb hatású információt aligha kaphatott volna. (Ahogy fiának, Gézának megjegyezte, Németország egyik karmát már levágta a Kárpátalján, most a másikat is le kell, a Délvidéken.) Ez a nap számára épp a legalkalmatlanabb nyugtalanító hírek nyugodt kiértékelésére: az orvosok közölték vele, hogy nagybeteg felesége már csak pár napot élhet.

A beavatkozást tehát Teleki elkerülhetetlennek tartja, de Londont és Washingtont előbb meg akarja győzni lépései helyességéről. Munkatársainak elrendeli, hogy egy memorandum számára dolgozzák fel a tervezett Prinz Eugen Gau statisztikai adatait. A memorandummal együtt továbbítani akarja a Szovjetunió megtámadására vonatkozó hitleri tervekről az újabb, Berlinből kapott bizalmas értesüléseit. S le akarja szögezni, hogy ha német támadás esetén Magyarország be is vonul a Vajdaságra, nemcsak a magyar kisebbséget védi meg, de Európa érdekeit is szolgálja a német hatalomnak az Al-Dunán való konszolidációja megakadályozásával. (A határidőre, április 3-ára elkészül a memorandum, de hiába viszi reggel a miniszterelnökségre Rónai András, felbontatlanul visszakapja.) Bárdossy azonban már március 30-án megtáviratozza

Londonba és Washingtonba a memorandum konklúzióit, és, hogy a beavatkozás elkerülhetetlen, ha a magyar kisebbség veszélybe kerülne.

Ezen a napon érkezik Paulus tábornok Budapestre, s állapodik meg Werthtel öt hadtest bevetésében, méghozzá német parancsnokság alatt! Teleki erre Werthet azzal vádolja, hogy felhatalmazás nélkül intézkedett. Werth a Horthy-levélre hivatkozik. Telekiék most Esterházy Móricot mozgósítják, aki ráveszi Horthyt, hogy a kérdést egy április elsejére összehívandó Legfelsőbb Honvédelmi Tanács-ülés elé terjesszék.

Március 31-e várakozással telik el. Ezen a napon válaszol Bárdossy Macceknek: A magyar kormány továbbra is teljes megértéssel viseltetik a horvát nép törekvése iránt, hogy az a szuverenitását elnyerje. Ezzel jelezni kívánta, hogy kormánya nem fogadja el Hitler ajánlatát Horvátország bekebelezésére.

Április 1. Jugoszláviában a hadsereg a helyzet ura. Magyarországtól a németek követelik a Paulus—Werth egyezmény életbe léptetését.

Délután 17 órakor összeül a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács. Erről az ülésről nemrég egy fontos dokumentum került nyilvánosságra. Náray Antal ezredesnek, a tanács vezértitkárának visszaemlékezése az ülés lefolyásáról.

E szerint a kormányzó megnyitó beszédében ismertette a. Közte és Hitler között lefolyt levélváltást, és ezen az alapon meghatározta a tanácsülés tárgyát.

Az első hozzászóló Bárdossy László külügyminiszter volt. Szerinte minden alkalmat fel kell használni az idegen uralom alatt élő magyarok felszabadítására. Viszont a megkötött jugoszláv—magyar szerződés, mindaddig, amíg Jugoszlávia mint olyan fennáll, lehetetlenné tesz minden kezdeményező és támadólagos fellépést, mert ez a történelem előtt igazolható aligha lehetne. A második szempont, hogy a magyar katonai fellépés semmi esetre se terjedjen ki másra, mint az ezeréves magyar föld pacifikáló felszabadítására és visszacsatolására. Míg ez Jugoszlávia bekövetkező szétesése folytán az ottani magyarok érdekeinek megoltalmazásával lenne a világpolitika előtt indokolható, a hadműveletek egyéb jugoszláv területre való átvitelével Magyarország szembehegyezkednék a politikai etikával, és olyan bonyodalmakba keveredhetne, ami nem érdeke az országnak. Figyelmeztetett arra is, hogy angol és amerikai győzelem esetén Magyarország minden eddigi megszerzett területét elvesztené, és Trianonnál is nehezebb helyzetbe jutna. Felhívta a figyelmet arra is, Szovjetország a balkáni kérdésben nem mutat érdektelenséget. (Náray benyomása az volt, hogy a beszédet Bárdossy Telekivel behatóan megbeszélte.)

A kormányzó a beszédnek azt a részét, ahol a magyar óvatosságról, ön-célúságról és a háborúba sodródás elkerüléséről volt szó, láthatólag helyeselte.

A többi miniszter közül hat szavazott a német követelés elfogadása ellen, három mellette. Utóbbiakhoz csatlakozott Werth vezérkari főnök.

Az utolsó felszólaló gróf Teleki Pál miniszterelnök volt. Kifejtette, hogy az angolszász világhatalmak azok, amelyek a világtengerek és felmérhetetlen anyagi javakkal rendelkező földrészek birtokában a nagy háborúban urai maradnak a helyzetnek. Mint a nagyvilágban sokat járt geográfus, óva intett attól, hogy a pillanatnyi események szűk látókörből ítéltessenek meg és olyan elhatározások szülessenek, amelyek az angolszász, illetve szövetséges hatalmak előtt, és így a háború vége szempontjából jövátéhetetlenek lennének. Semmi esetre sem javasolhatja hát, hogy a magyar Délvidék pacifikálására Jugoszlávia szétesésének bekövetkezése előtt kerüljön sor. A katonai műveleteknek nem szabad túlterjednie az ősi Dráva—Duna vonalon. A többi szomszédal való

későbbi jó viszony is ezt kívánja meg. A vezérkar főnöke által követelt erők nagyságát sokallja, mert egyszerű megszálló feladatokra kevesebb (két-három hadtest) is elég. Számolni kell Románia és a Szovjetunió esetleges közbelépésével is. Különben sem tartaná okosnak, ha nagyobb magyar erőket a jugoszláv erődvonalnak hajszojának. A jugoszlávok azokat az események során úgyis kiűritik.

Az ülést a kormányzó zárta le. Kifejtette, hogy bárki által is inkorrekt magatartásnak minősíthető korlátlan és korai beavatkozást, amely túllépné a magyar öncélúság, vagyis magyar területek felszabadításának határait, nem tud magáévá tenni. Utasította a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy egyezzenek meg egymással a készenlétbe helyezendő hadtestek számára nézve, és tegyenek az eseményekhez képest neki sürgősen előterjesztést.

A határozat, jegyzi meg Macartney, nem kis mértékben helyezkedik szembe a németekkel, és terveik megghiúsítását jelenti. Gyakorlatilag annyit feltétlenül jelent, hogy a jugoszlávok legérzékenyebb frontjukat a középén védelem nélkül hagyhatják — és hagyják is. Horthy később Macartney kérdésére, miért nem helyezték kilátásba a németeknek, hogy ellenállnak, azt felelte, hogy a fegyveres ellenállást egy óra alatt leverhették volna, és Budapestet összebombázhatták volna. Macartney szerint az sem lebecsülendő tény, hogy a horvát kérdésben Magyarország egyszerűen félreállt.

Ami a kormány emigrációba való távozását illeti, Teleki egy probléma tisztázását tartja előfeltételnek: a nyugatiak az időközben újra elismert Benes-féle csehszlovák emigráns kormánynak nyilvánvaló tiltakozása ellenére elfogadják-e ismerni az emigráns Horthy-kormányt.

Teleki elképzelése az volt, hogy Horvátország kikiáltja a függetlenségét, s ezáltal a jugoszláv állam, amellyel szerződtek, megszűnik létezni. Ekkor kell a magyar hadseregnek megindulnia, megakadályozandó a német terveket. Bárdossy az 1945-ös budapesti népbírósági tárgyalásán azt vallotta; az angol követtel való megbeszélése meggyőzte arról, hogy Anglia megérti, Magyarország megragadja az alkalmat félmillió magyar felszabadítására, és nem fogja tétlenül nézni, hogy azok a szerb elnyomást némettel cserélik fel.

Április 2. Teleki egy Apor Gáborhoz intézett komor, de nem kétségbeesett levelében leírja a sötét helyzetet, kiemelve, hogy a kormányzó, a hadsereg és a kabinet fele vele szemben áll. (Náray szerint kilenc miniszter közül csak három.)

Délután megjön a német válasz: a csapatok megindulnak Magyarországon át, már késő megváltoztatni az intézkedéseket, különben is Magyarország ezekhez már korábban hozzájárult. Együttal várják, hogy Magyarország csatlakozzék az akcióhoz, ahogy már eleve követelték. Telekiék ráveszik Horthyt, hogy ne engedjen, ragaszkodjék az előző napi határozatokhoz.

Este Teleki a Bazilikába megy, egy, a cserkészvezetők számára tartott misére. Aztán beáll a sorba, meggyón, és feloldozást nyer. Még betér a külügyminisztériumba, ahol rossz hírek várják. Barcza távirata az angol válaszal Bárdossy március 30-i táviratára: ha Németország megtámadná Jugoszláviát; Nagy-Britannia utóbbi azonnal szövetségesének jelenti ki; ha Magyarország átengedi a németeket, megszakítják vele a diplomáciai kapcsolatot; ha bármilyen jogcímen részt vesz a támadásban, hadat üzen neki. A háború végén Magyarországot ellenségként fogják kezelni. Sem Angliában, sem Amerikában nem fogadják el a Bárdossy táviratában szereplő „különleges szempontokat”. Telekit a távirat mély depresszióba dönti. Aztán csak ennyit mond: „Mindent

megtettem, többet nem tehetek.” Utána felesége betegágyához siet a szanatóriumba, ahol egy telefonhívást kap. „Hát mégis, mégis!” kiáltja, s azzal lecsapja a kagylót, úgy, hogy az összetörik. „Rossz hírt kaptam!” mondja ezután, de soha nem tudjuk meg, ki hívta, s mi volt a hír.

A TRAGÉDIA

Másnap, április 3-án reggel 7-kor holtan találják, mellette revolvere. Jobb halántéka alatt hatolt be a golyó. Az éjjeliszekrényen Barcza távirata és egy példány Nostradamus jóslataiból. Íróasztalán Széchenyi „Napló”-ja és egy Teleki László-szobrocska. A másik szoba íróasztalán több levél, köztük a kormányzóhoz írt búcsúlevele:

„Főméltóságú Úr! — Szószegők lettünk — gyávaságból — a mohácsi beszéden alapuló örökbékeszerződéssel szemben. A nemzet érzi és mi odadoztuk becsületét. — A gazemberek oldalára álltunk — mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok!”

(A másik oldalon: „Főméltóságú Úr! — Ha cselekedetem nem sikerülne teljesen és még élnék, ezennel lemondok.”) A levél egyrészt a depressziós lelkiállapotra jellemző felfokozott önvádat mutatja, másrészt utal annak az utolsó telefonüzenetnek a valószínű tartalmára.

A boncolás megállapítja, hogy 2.30-kor állt be a halál, s hogy vagy 14—16 órája embólia keletkezett az agyában, ami rendkívül erős fejfájással is kellett hogy járjon.

Aznap 11 órakor érnek a Bánát felé vonuló német csapatok Budapest határához. Végláthatatlan oszlopokban vonulnak a budai rakparton páncélosok, tüzérség, motorizált gyalogság, a magasban repülők zúgnak el — Teleki ravatala fölött.

Nem sokkal előbb csapott le rám a hír, amint a Mezőgazdasági Egyetemen kollégáimmal beszélgettem. A Prinz Eugen Gau terveiről és a németekkel folytatott tárgyalásokról sokat hallottam, de Teleki öngyilkosságának a híre az „elvégeztetett” halálos szorításával csavarta szívünket.

Aznapi naplójegyzeteimből. „Fél tíz van. — Most kaptam a hírt, hogy Teleki öngyilkos lett!!! — Nem tudom elhinni. — De ha igaz, végünk van.

Igaz... — Nem tudom, mi lesz velünk...

De Teleki talán e tettével mentette meg az országot. Mire a zűrzavar elmúlik itt és mozgósítanánk, már nem lesz rá szükség. Nem is szólva a tragédia hatásáról külföldön.” (Ez lényegében így is történt.)

Ott voltam a temetésen, április 7-én. A gyászmenet az Alkotmány utcán vonult lassan, Chopin gyászindulójának hangja mellett. A koporsó után Horthy Miklós kormányzó, admirálisi díszben, aztán a miniszterek, a parlament tagjai, az állami méltóságok, utánuk egyszerű emberek tömege. Volt valami szimbolikus abban, hogy akkor szólaltak meg először a légvédelmi szirénák. De senki sem változtatta meg lépései tempóját, senki sem lépett ki a sorból, hogy óvóhelyre siessen. Ez a haláltáncszerű menet, magába foglalva a halálra ítélt régi magyar társadalmat fő képviselői személyében, ez a saját sírja felé is imbolygó vonulás örökre megmaradt emlékezetemben.

Teleki politikáját Horthy és Bárdossy (az új miniszterelnök) becsülettel folytatni kívánta. Mégpedig betű szerint. Sőt Horthy egy ideig teljes passzivitásba készült vonulni.

Április 3-án reggel leállította a mozgósítást. Erre Werth beadta a lemondását, majd mégis meg tudta győzni a kormányzót (hamis hírek segítségével, miszerint pl. a Bácskában nagy szerb egységeket vontak össze), s az két hadtest s további egységek mozgósításához hozzájárult. (De ezek nem mozdulhattak, amíg a *casus* nem állt elő!) Erre Werth visszavonta lemondását. A minisztertanács pedig felhatalmazta a kormányzót, közölje Hitlerrel a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács határozatát. Bartha honvédelmi miniszter vitte a levelét — április 4-én — Berlinbe, s neki még az is feladata volt, hogy megmagyarázza a Magyarországon Teleki Pál halálával kapcsolatban kialakult új politikai helyzetet. A két üzenetvivő azonban — Sztójay is csatlakozott — sokkal inkább a német álláspontot támogatta, s ez rányomta bélyegét az „értelmezésre”. Hitler mély együttérzését fejezte ki Teleki halála fölött, és eloszlatta a magyarok rémálmát, melyet a Prinz Eugen Gau terve ébresztett, a Bácskát és a Bánátot Magyarországnak ígérte, valamint kijáratot a tengerhez. Beleegyezett abba is, hogy a hadművelési területre küldött csapatok ne az ő (szimbolikus) parancsnoksága alá kerüljenek, és a honvéd seregtestek fölött Horthy rendelkezessék.

Ezalatt Budapesten Bárdossy összehívta a pártok vezetőit, érvényesnek tartják-e továbbra is a jugoszláv—magyar szerződést. A többség a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács határozata mellett szavazott. (Bárdossy végig távol tartotta magát a horvát függetlenség kikiáltására irányuló német—olasz intrikáktól.) Ami Angliát illeti, Bárdossy sürgetésére Barcza közölte, hogy 2-i távirata több, nem is mindig hivatalos vélemény összegezése volt (!).

Április 5-én azonban ugyanezt — most már hivatalosan — Cadogan közölte Barczával.

Április 6-án Németország megindította a támadást. A magyar sajtó hangja új mélypontot ért el, de a magyar csapatok nem mozdultak, és a jugoszlávok új visszavonhatták erőiket a bácskai határról.

Április 7. London ennek ellenére megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. Barcza erre egy bizalmasa útján Churchillnek magyarázta el a magyar álláspontot. A válasz meglepő volt: „A magyar követnek valóban igaza van. Mi, angolok, bűnösök vagyunk, a múltban komoly hibákat és mulasztásokat követtünk el. Magyarország végül is mindig nyíltan fenntartotta revíziós igényeit, és most, amikor a magyar csapatok arra szorítkoznak, hogy csupán olyan területeket foglalnak el, amelyek azelőtt magyarok voltak, ez emberileg érthető. Sajnálom, hogy számomra politikailag lehetetlen mást tenni, mint a diplomáciai viszonyt megszakítani, ámde addig, amíg magyar csapatok nem kerülnek szembe harctéren angol erővel, valóban nincs szükség hadüzenetre. Egyébként a magyarok nagyon rokonszenves nép.”

Az amerikai álláspontot a külügyi államtitkár ugyanezen a napon közölte követünkkel: megértik Magyarország nehéz helyzetét, de Magyarország *formális* magatartása rendkívül fontos, formailag nem tűnhet támadónak. (Később Rooseveltt a Semlegességi Törvény alapján Magyarországot agresszornak minősítette.)

Ugyanezen a napon jugoszláv gépek zavaró berepüléseket hajtottak végre déli határainkon át.

Április 8-án Eden a legsúlyosabb következményekkel fenyegette meg Magyarországot egy elkövetkező békekonzferencián.

Április 9-én a németek Erdmannsdorff követ és a német vezérkar útján koncentráltan gyakoroltak nyomást a magyar kormányra, és sürgették a hadműveletek azonnali megindítását. Bárdossy kategorikusan megtagadta a Jugoszlávia elleni támadást, illetve részvételét a német támadásban, tekintettel arra, hogy Jugoszlávia, mellyel baráti szerződést kötöttek, még fennállt.

Április 10-én este Kvaternik, mint a „Horvát Állam Ideiglenes Feje” a zágrábi rádió kiáltványt olvasott be: Horvátország elszakad a jugoszláv királyságtól. Önálló és független! Nem sokkal utána Horthy mint a Legfelsőbb Hadúr, beolvasta Budapesten a rádióba hadparancsát: „Előre az ezeréves határokig!” Bárdossy még egy másik proklamációt is megfogalmazott Horthy részére: „Az új belgrádi kormány — hangzik többek között a szöveg — katonai erőket vonultatott fel határainkon, s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét, és határainkon betöréseket kíséreltek meg, ami ellen kormányom hiába tiltakozott... Az önálló Horvátország megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni, és alkotóelemeire bomlott.” (Persze, a betörésekről szóló megállapítás nem volt igaz.) A hadműveletek néhány óra múlva megindultak.

Bárdossy még mindig remélte, hogy a szövetségesek megértik politikáját. De — írja Macartney — „bár a szövetségesek sok mindent csináltak a háború alatt, amit könnyebb volt metafizikai úton megmagyarázni, mint nemzetközi jog alapján, nem szerették, ha mások követték példájukat.”

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy Teleki Pál életének feláldozásával — ha nem is tudta a jövő győzteseket nemzete kíméletére bírni — biztosította, hogy az ő elképzelései kerültek megvalósításra: ha a német csapatok átvonulását nem is lehetett megakadályozni, a magyar csapatok csak Jugoszlávia felbomlása után és Horthy parancsnoksága alatt indultak meg. A teljes vákuum létrejötte után (a jugoszláv csapatok kiűrtették a Délvidéket, egyetlen kisebb összeütközésre került csak sor!) és a kései mozgósítás miatt a németek — egy kistrádiuszú akciótól eltekintve — nem használhatták fel őket további hadműveletekre. A Prinz Eugen Gau nem öltött testet. Az angol hadüzenet pedig elmaradt.